

Előszó

Ez a kötet az elmúlt hat-hét évben a versenyszféra munkapiacát elemző munkámat foglalja össze egységes keretben. Statisztikai, ökonometriai eszközökkel vizsgálom a magyar vállalatok 1992–2002 közötti munkapiaci stratégiáját.

Nem foglalkozom a közszféra munkapiacának működésével. A közszférában foglalkoztatottak száma az elmúlt évtizedben lényegében változatlan maradt; voltak ugyan kisebb-nagyobb ingadozások, de összességében az 1993–2002-es időszak átlagosan 3,8 millió foglalkoztatottjából nagyjából 800 ezer dolgozott tágan definiált közalkalmazottként.¹ A gazdasági válság természetesen a munkaerőpiacnak ezt a szegmensét sem hagyta érintetlenül, de míg a versenyszféra munkapiaca jelentős foglalkoztatáscsökkenéssel is reagált a válságra, itt szinte kizárólag (reál)bérekalkalmazkodást találunk. Mind a közszféra foglalkoztatási, mind a béröntéseinek folyamata és logikája alapvetően eltért a versenyszféra munkapiacának működésétől.

Az 1992–2002 időszak három fő szakaszra osztható: az 1992–1996-os konszolidáció, amikor a szocialista gazdaság összeomlását követően kialakult az új, nem állami tulajdonon alapuló, piacgazdasági logika szerint működő versenygazdaság. A második szakasza 1997–2000 között a gazdaság gyors növekedése, amikor a hatékonyságnövekedési tartalékok kihasználása tette lehetővé a magyar gazdaság átfogó és – mégis – komoly zökkenők nélküli szerkezeti átalakulását. A 2000-ben kezdődött harmadik szakasz ennek a gyors növekedésnek a külső és belső okokra egyaránt visszavezethető lefékeződése, amely újra felszínre hozta a kicsit lassabban, de változatlanul tovább folyó strukturális alkalmazkodási folyamat néhány buktatóját, és világosabbá vált ennek költsége. Az elemzésben nagy súlyt helyezek az egyes összefüggések időbeli változásának vizsgálatára, akárcsak az egymástól eltérően működő részpiacok azonosítására.

A vizsgált időszak határvonalait részben a gazdasági átalakulás eseménytörténetének logikája diktálta: az 1989–1991 közötti évek a szocialista gazdaság összeomlásának elég kaotikus időszaka, amelyben a gazdasági összefüggések sajátos formában jelentek meg. Történetileg természetesen ez is nagyon érdekes – korábbi tanulmányaimban foglalkoztam is vele –, de a gazdaság működése még alapvető elemeiben tért el a piacgazdaság normáitól. 2002 is logikus végpontnak tűnik: 2001–2002-ben a politika hirtelen aktivizálta magát, és rég tapasztalt intenzitással nyúlt bele a munkapiaci folyamatokba, aminek meg is lett az eredménye. Ez a maga módján egy újabb fordulópontra ekkortól az állami intervenciók lényegesen befolyásolják a munkapiaci folyamatokat.

¹Az állami vagy önkormányzati tulajdonú gazdálkodó szervezetek (például posta, vasutak) foglalkoztatottjai nélkül, de az alapítványi iskolákat és kórházakat az egyszerűség kedvéért beleszámolva.

Az elemzési időszak kijelölésének van egy másik, technikai oka is. Döntő részben a vállalatok mérlegbeszámolóiból származó információk statisztikai és ökonometriai feldolgozásából vonok le következtetéseket. 1991–1992-ben alapvető változások következtek be a rendelkezésre álló információk szerkezetében és tartalmában. A számviteli rendszer újrafogalmazásával megváltozott a vállalati mérlegek információtartalma. Ezzel párhuzamosan a statisztikai nomenklatúra is átalakult: új ágazati besorolást vezettek be, és megváltozott az adatfeldolgozási és -közlési gyakorlat is. Így gyakran a számítások elvégzése és az eredmények összehasonlítása is akadályba ütközött volna.

Az elemzéshez csak a kettős könyvvitelre kötelezett, legalább öt főt foglalkoztató vállalatokról, illetve azoknak is csak egy részéről rendelkezünk érdemi, részletes adattal. Nincs információnk az egyéni vállalkozók, családi gazdaságok, betéti társaságok és önfoglalkoztatók munkapiacáról vagy az érintett vállalkozások gazdálkodásáról. Ez azért rendkívül sajnálatos, mert a munkapiac leggyorsabban változó szegmensét éppen ezek a mikroállalkozások alkották. Sajnos – az érdemi elemzéshez szükséges alapadatok híján – nagyon keveset tudunk a csak néhány főt foglalkoztató vállalkozások munkaerő-piaci viselkedéséről, így ezek elemzésétől el is kell tekintenem. Ez azt jelenti, hogy a versenyszférában 2002-ben foglalkoztatott durván hárommillió ember alig több mint kétharmadának foglalkoztatását meghatározó folyamatokról lehet némi információnk. A munkapiac e szegmensének a működését vizsgálom, amely a foglalkoztatottak kicsit több, mint felének ad munkát.

A kötet szerkezete a következő: először a foglalkoztatási helyzet, a munkapiac néhány, az elemzés szempontjából lényeges, általános jellegzetességét mutatom be. A második fejezetben a fontos vállalatcsoportokra aggregált szinten vizsgálom a munkapiaci reallokáció: a munkahely-teremtés és -rombolás folyamatát. Bemutatom, hogy sok más átalakuló gazdaságtól eltérően Magyarországon – meghatározó részben a privatizáción keresztül – korán beindult az erőforrások intenzív átcsoportosítása, és ez az ezredfordulóig töretlen lendülettel folyt a munkapiacra. 2000-től fokozatosan, de számottevően lelassult a foglalkoztatási szerkezet átalakulása.

A harmadik fejezet a vállalatok bérezési stratégiáját vizsgálja. Az elemzés fő kérdése, hogy mennyiben formálják a vállalatok közötti bérkülönbségeket a cégek eltérő piaci környezete, a piaci verseny intenzitása, mennyiben a munkapiaci feszültségek, a helyi munkanélküliség, illetve mennyiben a vállalatban belüli erőviszonyokon alapuló alkufolyamatok. Talán meglepő, sokak közérzetével ellentétben a fejezet legfőbb következtetése: a vállalatok közötti bérkülönbségek legfőbb, az egyetlen folyamatosan és intenzíven ható magyarázó tényezője a termelékenység-növekedés hozamán való vállalatban belüli osztozkodás alkufolyamata.

A bér a foglalkoztatás költsége, így természetesen befolyásolja a vállalatok munkaerő-keresletét, amit a negyedik fejezet tárgyal. A fejezet bemutatja a munkaerő-kereslet standard modelljével és egy korlátozott alkalmazkodáson alapuló, hatékony vállalati bérstratégiát feltételező modellel kapott – jelentős részben egybecsengető – eredményeket a versenyszféra munkapiacának fokozatos normalizálódásáról.

Az ötödik fejezet röviden összefoglalja a magyar versenyszféra munkapiacának legfontosabb jellemzőit. Az első függelék az elemzéshez felhasznált adatokat mutatja be, és definiálja az ökonometriai modellekben felhasznált változók tartalmát. A további függelékek a megfelelő fejezetekben felhasznált számítási eredmények táblázatait tartalmazzák.

E kötet nem jöhetett volna létre kollégáim közreműködése és megjegyzései nélkül. Először is köszönettel tartozom *Becsei Józsefnek* és *Marocsekéné Nagy Valériának* az adatbázis összeállításához és folyamatos karbantartásához nyújtott segítségükért. Nélkülük az itt közölt elemzések nem születhettek volna meg. Az adatokat *Halpern Lászlóval* közösen dolgozzuk fel és használjuk. Az ebbe fektetett rengeteg munkaóra eredménye több közös és egyéni publikáció, valamint számos hasznos ötlet, észrevétel. Mi az elmúlt jó néhány évben gyakran akkor is társszerzők voltunk, amikor a tényleges munkát csak egyikünk végezte el, és jegyezte. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében a kollégákkal folytatott beszélgetések, viták, a közös gondolkodás nagyban hozzájárult a munkámhoz; külön köszönetet mondok *Cseres-Gergely Zsombornak*, *Fazekas Károlynak*, *Kertesi Gábornak*, *Köllő Jánosnak*, *Tóth István Jánosnak* és *Vincze Jánosnak* a tőlük kapott segítségért. Az Intézeten kívül is számos alkalommal, sok kollégától kaptam érdekes, hasznos megjegyzéseket. Ezúton is szeretném kifejezni hálámat *Pierre Blanchardnak*, *David Brownnak*, *Wendy Carlinnak*, *Rumen Dobrinskynek*, *John Earlenek*, *Galasi Péternek*, *Kátay Gábornak*, *Joep Koningsnak*, *Nikolay Markovnak*, *Patrick Sevestrenek*, *Surányi Évának*, *Jan Svejnárnak* és *Kathy Terrellnek* mindazért, amivel hozzájárultak ahhoz, hogy ezt a munkát befejezhessem. És végül persze köszönet azért, hogy az elmúlt négy évben a Nemzeti Kutatás-fejlesztési Program „A tudás alapú társadalom és munkaerőpiac Magyarországon a 21. században” kutatás finanszírozásával biztosította a nélkülözhetetlen anyagi feltételeket.